

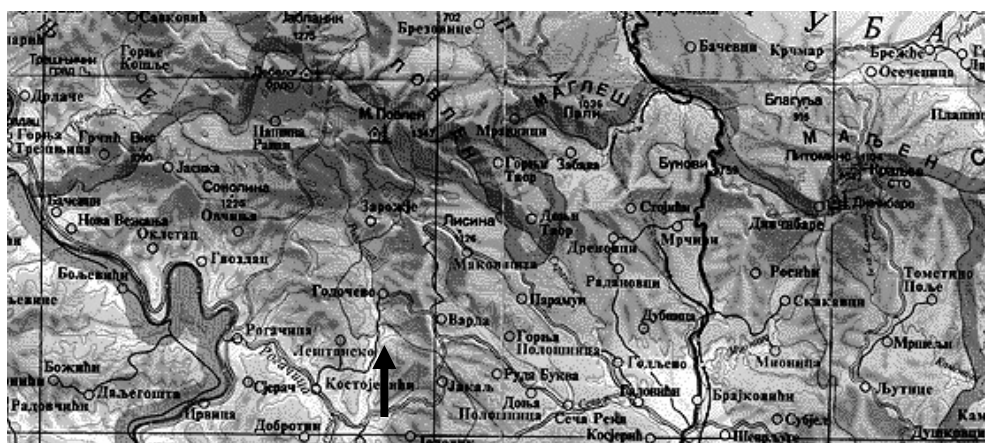
НАСЕЉА У СРБИЈИ ИЗМЕЂУ ЗАКОНСКЕ И УРБАНИСТИЧКЕ РЕГУЛАТИВЕ: ФОРМИРАЊЕ ВАРОШИЦЕ РОГАЧИЦА 1839-1858.

Сажетак: Након ослобођења државна управа Србије је почела реконструкцију мреже насеља. У првој половини 19. века гранична област западне Србије, око манастира Рача, није имала средиште насеље као средиште среза. Године 1839. група житеља Рогачице се писмено обратила државној управи са захтевом да се њихова варошица плански уреди. Држава је послала службеника Јелисеја Вукајловића, који је израдио урбанистички план насеља 1839. г. и почела лицитацију за продају новоформираних парцела. Имовински спорови око власништва над искрченим земљиштем на коме је планирано насеље су довели до потпуног гашења интересовања за куповином плацева и насељавањем. Због судских спорова око земљишта држава је одлучила да обустави активности око основања насеља и средиште среза оснује неколико километара јужно где је данас варошица Бајина Башта. Насеље Рогачица се постепено гасило а становници су се отсељавали. Неуспех у основању насеља није обесхрабрио државну управу већ су искуства и сазнања стечена у Рогачици успешно искористили у наредним пројектима.

Кључне речи: варошице у 19. веку, Рогачица, урбанизам, имовински односи, оснивање насеља у Србији.

Увод

Насеље Рогачица се налази на ушћу реке Рогачице у Дрину. Околна брда, Стрењача, Товарница, Просјек и Лучевик, су са падинама великог нагиба док је долина поред реке мале ширине. Насеље се налази на путу који се пружа од Ужица, преко Дуба, Костојевића, кроз Рогачицу, даље наставља на север долином Дрине ка Лозници и Шапцу. [Слика 1]

Слика 1. Положај насеља у Западној Србији

О историји рачанског среза током 19. века најобимнију студију је написао С. Игњић „Бајина Башта и околина до 1941.г.“¹ и обимна студија Новака Живковића: „Окружје ужичко половином 19. века“². Простор се помиње у списима М.Ђ.Милићевића,³ Љ.Павловића,⁴ Ј.Вујића,⁵ и Д.Пантелића.⁶ Аутор овог рада је публикувао рад о „Регулационом плану Рогачице из 1839. године“⁷ и рад о „Регулационом плану Ужица 1863. године“⁸ који третира судбину централног насеља у овом делу Србије и везу са пропашћу заснивања варошице у месту Рогачица. Међутим, систематизација развоја насеља Рогачица и утицај законске регулативе на настанак, развој и пропаст варошице до сада није публикована.

Циљ овог рада је да се систематизује и анализира постојећа писана, архивска, теренска и остала расположиву грађу о насељу Рогачица. Затим да анализира утицаје који су довели до идеје о ушоравању насеља, утицаје који су довели до напуштања исте и последицама неуспелог пројекта на друштво и становнике. Поред наведеног, рад анализира квалитет и обим искуства државне управе на формирању насеља којим је рапологала у тренутку оснивања варошице, анализира урбанистичко решење Рогачице које је усвојено и анализира његов однос према осталим насељима у ослобођеној Србији. Циљ рад је да се дефинишу искуства који су настала у Рогачици а која су примењена у каснијим пројектима оснивања варошица у Србији.

¹ Игњић, С., (1984) *Бајина Башта и околина до 1941.г.*, Бајина Башта.

² Живковић, Н., (1984) *Окружје ужичко половином 19. века*, Ужице.

³ Милићевић, М.Ђ., (1876) *Кнежевина Србија*, Београд.

⁴ Павловић, Љ., (1930) *Соколска нахија*, Београд.

⁵ Вујић, Ј., (1902) *Путешествије по Србији*, књ.2. Београд.

⁶ Пантелић, Д., (1936) *Војоногеографски описи Србије пред Кочину крајину од 1783.-1784.г.*, Београд.

⁷ Кузовић, Д., (2014) Урбанистички план Рогачице из 1839“, у: *Изградња*, vol. 68, бр. 7-8, стр. 352-358, ISSN 0350-5421 = *Izgradnja*, УДК 711.4(497.11-15)1839“

⁸ Кузовић, Д., (2013) „Трансформација урбаног развоја на примеру првог урбанистичког плана Ужица из 1863. године“ *Архитектура и урбанизам*, број 36, ИАУС, Београд, стр. 68-73.

Документација

Развој насеља до 1833. године

Аустријски официр Јован Перетић 1784. не бележи постојање Рогачице. Од села поред реке Дрине помиње село Тихово, са 12 кућа и скелом за превоз путника преко реке, које се налази на ушћу реке Дервенте у Дрину.⁹ Неки аутори сматрају да је вероватно дошло до замене локације Рогачице са локацијом која је неколико километара узводно.¹⁰ Јоаким Вујић 1826. бележи село Рогачицу са црквом од плетера која је више пута спаљивана. У селу се налази леп камени мост на реци Рогачици.¹¹ Школа у Рогачици је отворена 1832. што индиректно говори о економској и демографској снази насеља.

Развој насеља од 1833. до 1839. године

Кнез Милош је 1833. донео заповест да Рогачица, место поред Дрине, постане средиште соколске нахије и уведе се варошице, заједно са Пожегом и Ивањицом које су тада постојале. После Курлагине буне у Ужицу 1833., Нахијски Суд и Магистрат из Ужица су премештени у Рогачицу. У том решењу стоји:

„...Њихова Светост милостивејши Господар и књаз наш, изволио је суд нахије ужичке и соколске, који је до сада за обадве речене нахије у Ужицу био, из Ужица дигнути, и место достадашњег једнога, за обадвије нахије, за соколску нахију особити суд поставити...“¹²

Поред нахијског средишта, Рогачица је била средиште среза (рачанског) од 1834. до 1855.¹³ Средиште среза је 1855. привремено премештено у Ужице а 1858. у новоосновану варошицу - Бајину Башту, која се налази неколико километара узводно реком Дрином од Рогачице.

Подаци о грађевинском фонду у Рогачици говоре да је 1839. било 14 завршених објеката, 4 су била у изградњи, а 14 домаћинстава је изразило намеру да започне нову градњу. Од наведених објеката среска канцеларија је имала површину од 196 стопа а једна грађевина у власништву среског старешине, Гаја Вилотијевића, је имала површину 700 квадратних стопа.¹⁴

Старешина среза, Гајо Вилотијевић, је поступајући по захтеву становника Рогачице писмено тражио да окружна власт пошаље једног свог члана „*кои би побележити могао куда ћеду моћи људи бине подизати,*“¹⁵ јер становници хоће куће и дућане „*плански подизати и градити*“.¹⁶

⁹ Пантелић, Д., (1936) *Војоногеографски описи Србије пред Кочину крајину од 1783.-1784.г.*, Београд, стр. 109.

¹⁰ Игњић, С., (1984) *Бајина Башта и околина до 1941.г.*, Бајина Башта, стр. 65.

¹¹ Вујић, Ј., (1902) *Путишестве по Србији*, књ.2. Београд, стр. 15.

¹² Архив Србије, Архив Србије, Суд округа ужичког, 1833., преузето из: Игњић, С., (1984) *Бајина Башта и околина до 1941.г.*, Бајина Башта, стр. 66.

¹³ Игњић, С., (1984) *Бајина Башта и околина до 1941.г.*, Бајина Башта, стр. 66.

¹⁴ Живковић, Н., (1984) *Окружје ужичко половином 19. века*, Ужице, стр. 35.

¹⁵ Живковић, Н., (1984) *Окружје ужичко половином 19. века*, Ужице, стр. 34.

¹⁶ Игњић, С., (1984) *Бајина Башта и околина до 1941.г.*, Бајина Башта, стр.66.

Нагласио је да су многи спремили грађу за градњу и да, када дођу погодније временске прилике, су спремни почети са градњом. Ужички магистрат који није имао за то обучене људе се обратио Крагујевцу а овај је предмет проследио Попечитељству внатрених дела у Београд. Попечитељство је одговорило је да ће се послати једно лице ради регулисања чаршије у Рогачици „*гди житељи тога места желе бине изградити*“.¹⁷

Државна управа је у Рогачицу послала Јелисеја Вукајловића.¹⁸ Након увида на терену он је 4. априла 1839. послао свој предлог регулације насеља уз следећи опис:

*„Поље Рогачице састоји се из два ођеленија: једно мање и на брегу ди се бине граде у долини, обкоито са брегови, т.ј. са северне стране тече поток зовоми Буковица; цела дужина долине износи 103 2/6 а највећа ширини 56 4/6“.*¹⁹

Поред предлога регулације извршио је попис постојећих грађевина у насељу и плацева слободних за изградњу нових објеката.

Као отежавајућу околност при изради решења Јелисеј Вукајловић је навео да су грађани раније почели да граде своје куће и механе мимо било каквог урбанистичког плана. О томе каже: „*Људи пре мог размеренија куће јесу већ имали, које ја пак нисам могао разорити*“. Такође, наводи да се, посматрајући начин живота у насељу, намеће потреба да за свако домаћинство се обезбеди простор „*за авлију и мало баштице*“.

Следећи проблем приликом израде плана је био у трасирању сокака у насељу о чему Вукајловић пише следеће:

„Будући пак да су обстојатељи искали пут у исто место од планине отворити, будем принуђен, кроз на путу стојеће њиве, паралелен линије повући...“.

На основу списка заузетих и слободних плацева које је формирао који је начинио могу се сазнати имена власника плацева и бонитет постојећих објеката. Од 40 плацева, 8 плацева је могло ићи на продају. Остали плацеви су заузети јавним (правитељственим ханом, мутваком, конаком, остављени плац за школу и правитељственом писарском кућом) и приватним објектима. Од 40 плацева 14 имају изграђене објекте, 4 су у изградњи а 14 су у плану за изградњу.²⁰

Развој насеља од 1839. до 1841. године

Према новој организацији општина, из јуна 1839., Рогачица је припадала Својдрушкој општини и имала је 66 кућа са 76 ½ пореских глава.²¹

¹⁷ Живковић, Н., (1984) *Окружје ужичко половином 19. века*, Ужице, стр. 34.

¹⁸ Јелисеј Вукајловић (1808-1848) је рођен у сремском селу Маркушци а погинуо у борби са Мађарима код Футога. Био је секретар управе вароши Београда од 1842-1848.г. Дао немерљив допринос оснивању Београдског читалишта 1846.г. које је пружило велику помоћ српском народу за време Мађарске буне 1848.г. Кроз Новине читалишта београдског, које су излазиле сваког петка и доносиле вести из земље и света, Читалиште је давало подршку српским интересима. Јелисеј Вукајловић се бавио новинарством за ове новине. Преводио је са немачког језика. О животу и раду Јелисеја Вукајловића у: Поповић, Р., (2009) Прилози за биографију Јелисеја Вукајловића, *Споменица историјског архива Срем*, број 8, С. Митровица, стр. 102-116.

¹⁹ Живковић, Н., (1984) *Окружје ужичко половином 19. века*, Ужице, стр. 34.

²⁰ Игњић, С., (1984) *Бајина Башта и околина до 1941.г.*, Бајина Башта, стр.68.

²¹ Живковић, Н., (1984) *Окружје ужичко половином 19. века*, Ужице, стр. 59.

Урбанистичким планом Јелисеја Вукајловића је предложено да се кроз насеље просече пут који је делом пролазио кроз ливаде, њиве и шљивик. Аутор плана је предложио да се земља за изградњу пута не заузима до јесени, док се не убере постојећа летина, усеви и шљиве. Захваљујући оваквој траси пута са његове леве и десне стране може се формирати још 50 нових плацева погодних за градњу. Планирао је да се постојећа среска канцеларија повеже са Ужичким путем, преко парцеле свештеника (на којој су се налазиле малде шљиве). Школа је одређено да буде преко пута цркве а између цркве и школе се налазио један конак који се, према мишљењу Јелисеја Вукајловића, могао помакнути. Дефинисао је локацију за правитељствени хан.²²

Од постојећих јавних објекта здање у коме се налазила среска канцеларија је у попису државних имања из 1839. уписана да садржи четири собе, док-сат и подрум, да је саграђена од чатме и покривена са шиндром. Поред ње налазила се канцеларија среског писара, грађевина од чатме покривена шиндром. У оквиру дворишта су се налазила апсана од брвана и ар за коње. Поред се налазио један и по плуг њиве и ливада.²³

На челу Комисије која је требала да продаје плацеве формиране овим планом налазио се сердар Јован Мићић и он је почео са лицитацијама на пролеће 1839. али се због спора око власништа мали број заинтересованих јављао за куповину. На пример приликом продаје локације за изградњу правитељственог хана јавио се један заинтересовани купац.

Разлог за спорове и негодовање власника земљишта је покренуло незадовољство окружног начелника Петра Секулића и двојице локалних свештеника, Зарије Митровића и Луке Милосављевића. Они, како бележе тадашњи извештаји, „...никако не пристаје да онди чаршија буде, и да се земља њина притисне.“ Даље, сматрају да Суд општине није питан за изградњу чаршије, већ је дело становника који су се доселили са стране у Рогачицу. На скупу у Рогачици свештеници су изјавили да више неће остати у Рогачици ако им се одузме земља у „сврху постојавања варошице“.²⁴

Након покретања спора извршена је истрага од стране државне управе са циљем да се утврди да ли су незадовољни власници земље исту купили или искрчили. Испоставило се да су власници „из трња извадили земљу“ која се сада налази на месту чаршије. Свештеници су „без платежно“ заузели ненасељену земљу у Рогачици. Након што је земља заузета са градњама у Рогачици власници су добили накнаду за заузету земљу на локацији у Пљескову. Земљу је обезбедио Илија Поповић, државни саветник који је пописивао и куповао турска имања у том крају. Али, то није било довољно, власници земље су и даље били против изградње варошице. Предмет је прослеђен Намесништву на надлежност уз коментар да су становници Рогачице „који су испрва сами захтевали да се ушоре, сада од тога одвраћају“.²⁵

²² Извештај Јелисеја Вукајловића од 07. априла 1839. године, преузето из: Живковић, Н., (1984) *Окружје ужичко половином 19. века*, Ужице, стр. 34.

²³ Живковић, Н., (1984) *Окружје ужичко половином 19. века*, Ужице, стр. 42.

²⁴ Игњић, С., (1984) *Бајина Башта и околина до 1941.г.*, Бајина Башта, стр. 69.

²⁵ Архив Србије, Ужичко окружно начелство, 1839., преузето из: Игњић, С., (1984) *Бајина Башта и околина до 1941.г.*, Бајина Башта, стр. 69.

Намесништво је Решењем од 3. јула 1839. донело одлуку да се оконча даља активност око формирања варошице на месту Рогачице у коме стоји:

„Наместничество, известивши се из писма опечитељства внутрни дела од 23. јунија т. бр. 1152, да Рогачичани из окупације ужичког не желе ушорити се, и од Правитељства купити бившу њину земљу, место које им Правитељство је друге земље у Пљескову дало, већ да се ради да им та земља, као њихова сопственост, остане онако, као што је и до сада била, решава да се та земља на расположенију њином остави, и да никакве лицитације у Рогачици за исту не буде, а Правитељство опет да узме у притјаженије своје земље оне у Пљескову, које им је било за промену за земљу ону, у Пљескову дало.

*Решење ово саопштава Наместничество попечитељству на извршеније“.*²⁶

Како је у Решењу констатовано, око 32 плаца су заузета, а на њима су изграђени или је започета изградња објеката. Држава је прекинула послове на изградњи варошице тако да је остало питање шта се дешава са изграђеним објектима и како се врши накнада и у ком износу за заузету земљу. Власници земље су тражили накнаду за земљу и накнаду за изгубљене приносе са земље у периоду док је земља била заузета.

Наведена питања је требао да реши Начелство. У спору, са једне стране, су била двојица локалних свештеника (Зарија Митровић и Лука Вукосављевић), председник општинског суда (Петар Секулић) и један члан Примирителног суда (Лука Јевтић). На другој страни су били срески начелник (Гајо Вилотијевић) и досељеници који су изградили објекте (Петар Милошевић, Лука Семегњевац, Јово Младеновић и Петар Гордић).

У једном од дописа досељеници су тврдили да су да свештеника, који су се доселили из Босне, позивали становнике Својдруга да сруше и попале куће у чаршији. Прва понуда досељеника је била да се заузета земља исплати по тржишним ценама или да власници земље њима исплате вредност изграђених објеката. Како договора није могло да буде, Начелство је обе стране послало кући да још мало размисле и кажу на шта пристају.

У Решењу Апелационог Суда у Крагујевцу од 27. јануара 1841. стоји да је варошица почета да се гради 1833. Затим, за заузету земљу је најпре договорено да се исплати кроз адекватну површину у селу Пљесково, која је раније била муслиманска, и да су власници на то пристали. Али када је почело „ушоравање“ чаршије власници су одустали од таквог решења. Према Решењу стоји да су власници објеката у Рогачици дужни да власницима земље дају земљу у истом селу Својдруг а ако немају да купе земљу у околини, која је у власништву ужичких муслимана, и то у „нешто већој количини“.²⁷

Развој насеља од 1841. до 1858. године

Половином јула 1844., поступајући по тужбама из Рогачице, срески начелник је извршио увид на терену у Рогачици и констатовао да је већина плацева, који нису изграђени, намерно закрчена како се не би продавали и да

²⁶ Игњић, С., (1984) *Бајина Башта и околина до 1941.г.*, Бајина Башта, стр.70.

²⁷ Игњић, С., (1984) *Бајина Башта и околина до 1941.г.*, Бајина Башта, стр.71.

би се спречила градња. На местима за нови конак, нову школу и писарски конак није се ништа изградило. За локацију планираној за пијацу забележио је да „...*је земљу ову Перо Сарајлић узео, воћњак посадио, и ... начисто у притјаже- није своје обратио*“. Попечитељство внатрених дела је донело одлуку да се заузете парцеле исплате по процени, а да се оне које нису заузете врати власницима да они на њима граде.²⁸

Андреј Арчибалд Патон је 1843. забележио леп камени мост на реци Рогачици, нову кафану и калдрмисану главну улицу.²⁹

Спор око земље у Рогачици се наставио током 1845. Наставио се и након одлуке кнеза да се прекине са активностима ради изградње среског средишта. Срески наченик, Гајо Вилотијевић, је тужен од стране Павла Вукашиновића, да је заузео две ралице земље и да их обрађује и користи. Начелник је признао да је исту заузео али да је то урадио поступајући по Урбанистичком плану Рогачице, правдајући се да је наведени план усвојио и кнез и Правитељство. На том месту је требало дасе подигне управна зграда, дућани и механе и да се просеку улице. Своју кућу није подигао на тако прибављеној земљи већ на другом месту „*на лицу размјерене чаршије*“. Позвао се да је ранију одлуку Суда да они који су заузели земљу у простору који је обухваћен планом морају власницима земље (коју су заузели) да дају земљу на другом месту. Поред ње позвао се и на каснију одлуку Суда где су власници објеката у обавези да земљу исплате по процени. Спор је настављен.³⁰

Суд округа ужичког је 1845. одредио Комисију коју су предводили судија Коста Чолак-Антић и срески начелник Неша Ђорђевић. Улога Комисије је да изврши увид у стање на терену и изврши процену заузетих и незаузетих плацева ради исплате новчане накнаде власницима. Као основа за процену вредности земље су биле процене из судова из околних места: Стрмово, Оклетач, Сијерач, Љештанско, Рогачица и Својдруг. Комисија је прегледала 51 плац у Рогачици и према плану начинила попис плацева. Попис је обухватио плацеве који су под спором и оне који нису. Испоставило се да од 51 плаца само 10 плацева није под спором. Поред тих плацева нико се није судио око насипа дуж реке и земљишта пута према реци Дрини које није ни било намењено за градњу. Целокупно остало земљиште које је обуваћено Урбанистичким планом је практично било под спором.

Процене које је начинила Комисија су имале и описе грађевина које су биле подигнуте на заузетим плацевима. Занимљиви су описи постојећих објеката који говоре о њиховом бонитету. Тако је Гајо Вилотијевић имао кућу са четири дућана у приземљу и четири собе на спрату, а земље под и око грађевина је било 55 квадратних хвати, укупне вредности земљишта 250 гроша (толико је морао да исплати бишвем власнику земље Вукашиновићу) а имовина је имала укупну вредност 5290 гроша.

²⁸ АС-МИД-В-IV-15/1844. Акт попечитељства правосудија АНо 2714 од 6. новембра 1844., преузето из: Живковић, Н., (1984) *Окружје ужичко половином 19. века*, Ужице, стр. 230.

²⁹ Живковић, Н., (1984) *Окружје ужичко половином 19. века*, Ужице, стр. 59.

³⁰ Игњић, С., (1984) *Бајина Башта и околина до 1941.г.*, Бајина Башта, стр. 51.

Кмет Рогачице, Петар Сарајлија, је имао кућу са три дућана и механом. У списку су процењена имања и осталих власника објеката којих има седам. Правитељствена имања су: среска кућа, стан за начелника и писара, апсана и чардак над њом и ар за коње укупне вредности 7840 гроша а вредност заузетог земљишта је процењена на 1400 гроша чаршијских и требала да је буде исплаћена двојици свештеника.

Комисија је констатовала да пређашњи власници земишта нису радо продавали земљу у Рогачици нити су пристајали на замену у оближњем селу Црвица или Пљесково (касније Бајина Башта) са образложењем да су им далеко од кућа. Са сличним незадовољством су реаговали и власници објеката који су изјавили „...*да ће пре свој зданија уступити него земљу за ону цијену платити.*“. И тако се нова процена преточила у наставак спора. Власнике објеката је заступао Гајо Вилотијевић, срески начелник. Изјавио је да су власници земљишта добили земљу у Пљескову (локација на којој је основана варошица Бајина Башта) и да су је обрађивали, али да су се заинатили и да траже баш ону на којој су подигнуте грађевине у Рогачици. Касније у спору су обе стране пристале да поступе по налазу Комисије али - неке наредне.

У том тренутку се у селу Пљесково, налазила слободна земља која је некада припадала Ибрахим-аги Мулахметовићу, спахији из Ужица. Концепција начелника и градитеља из Рогачице је била да земљу у Пљескову откупе и да је дају као накнаду власницима „*чаршијске земље*“ у Рогачици. Како је касније време показало чаршија је саграђена не у Рогачици већ у Пљескову, касније Бајиној Башти.³¹

У Рогачици се налазила гранична каралула о чему сведочи низ докумената о догађајима приликом пребега српског становништва из Босне или немиких догађаја са оружјем.³²

Након одласка муслиманског становништва из Србије и поред великог откупа земље, доста земље је остало неоткупљено. Ту земљу је обрађивало сиромашно становништво. Међутим, 1851. почела су да се појављују лица која су исплаћивала земљу власницима у Босни и са тапијама се појављивала у Србији тражећи да ступе у посев новостечене имовине. При томе су истеравали становништво које је до тада обрађивало земљу иако није било њен власник. Могли су да остану на земљи али да плате вишеструко већу цену. То је изазивало огорчење становништва и велике тензије у држави. Ради решавања ових питања морало се укључити и Министарство иностраних дела ради провере веродостојности великог броја новорписаних тапија. Неколико парцела у селу Својдруг и варошици Рогачица је тако дошло под нови проблем.³³

Развој насеља након 1858. године

Насељавање варошице су зауставили имовински спорови око земљишта на коме је планирана чаршија, главни генератор развоја сваког насеља. Отежа-

³¹ Игњић, С., (1984) *Бајина Башта и околина до 1941.г.*, Бајина Башта, стр. 253.

³² Игњић, С., (1984) *Бајина Башта и околина до 1941.г.*, Бајина Башта, стр. 374.

³³ Игњић, С., (1984) *Бајина Башта и околина до 1941.г.*, Бајина Башта, стр. 393-394.

вајућу околност је правила локација насеља која је на самој периферији државе, са лошим саобраћајним везама и са слабом економском основом околних села која гравитирају варошици. Када се све то здружило у једну целину број становника је стагнирао а док су остале варошице повећавале број житеља у Рогачици се смањивао. О дугом периоду гашења насеља има неколико докумената. У „Српским новинама“ од 15. априла 1858. се констатује:

“Наша Рогачица тако је опала, да изгледа као каква стара развалина, а то је зато што ова варошица није на згодном месту.”³⁴

Године 1876. М.Ђ.Милићевић помиње Рогачицу као сеоску варошицу у оквиру села Својдруг.³⁵

Занатлије у Рогачици оснивају свој еснаф, и одвајају се од еснафа из Бажине Баште, и 31.августа 1888.³⁶

Љуба Павловић је боравио у простору Соколске нахије од 1911. до 1913. О Рогачици је забележио:

„...њен положај је веома рђав, укљештена је Стрмењачом и Товарницом, тако да нема места за ширење и светлост јој тешко прилази. Стара Рогачица је била на ушћу Рочагице са десне стране и наслањала се на Дрину, што се види из зидина и гробаља.”³⁷

Рогачицу назива „варошицом“ и да се налази на месту где се најлакше и најзгодније прелазило преко Дрине за ужичке и ваљевске крајеве. Такође, наводи да је варошица до пре 80 година (почетком 19.века) имала трговце из Далмације, Херцеговине и Сарајева. Трговци муслимани су се иселили из Рогачице пре 1834. у Босну. Када је Рогачица била центар Соколске нахије подигнута је црква и школа. Куће су дуж једне улице а насеље је подељено на два дела: Врачар и Беговац.

На основу пописа становништва 1863. у Рогачици живи 15 домаћинстава, 1884. у насељу живи 276 становника, 1895. живи 198, 1900. живи 209, 1905. живи 319 а 1910. живи 229 становника.³⁸

Урбанистичко планирање у Србији у првој половини 19. века

Након ослобођења Србије државна управа је посветила пажњу велику градовима. Нека насеља су реконструисана у потпуности, нека су делимично реконструисана а нека насеља су основана.

Пре оснивања Рогачице, треба поменути да је 1827-1831. направљен план за оснивање Пореча, Пожега је основана 1832. (по плану Лазара Зубана), Лозница је основана 1833., Рашка 1835., Лешница 1836., Алексинац 1839. (по плану Франца Јанкеа). Од планова који третирају делове постојећих насеља

³⁴ Игњић, С., (1984) *Бајина Башта и околина до 1941.г.*, Бајина Башта, стр. 71.

³⁵ Милићевић, М.Ђ., (1876) *Кнежевина Србија*, Београд, стр. 622.

³⁶ Игњић, С., (1984) *Бајина Башта и околина до 1941.г.*, Бајина Башта, стр.72.

³⁷ Павловић, Љ., (1930) *Соколска нахија*, Београд, стр. 405.

³⁸ Којић, Б., (1970) *Варошице у Србији 19. века*, Београд, стр. 59.

треба истаћи план црквене чаршије у Пожаревцу из 1827. и план чаршије у Брусници из 1839.³⁹

Након оснивања Рогачице 1839. основани су Горњи Милановац 1855. и Бајина Башта 1855., и завршен план измештања Неготина 1868. Реконструкција језгра Параћина је урађена 1860.⁴⁰ а централног дела вароши Ужице 1863.⁴¹

Урбанизам прве половине 19. века у западној Србији карактерише посвећивање пажње јавним коридорима (сокацима, улицама и трговима). Блок-ови настају пре као резултат саобраћајне мреже него као свесно обраћање пажње на карактеристике блока и парцела унутар њега.

У плану Пореча (1831) дефинисани су блокови и унутрашња парцелација у њима. План обухвата 12 блокова који између себе формирају стамбене улице од којих је једна веће ширине и носи назив главна и заједно са управном улицом на њу проглашена за чаршију. Парцеле се пружају на две улице кроз целу дубину грађевинског блока. Чела блокова су орјентисана ка главној улици – чаршији и садрже пет парцела за пословне објекте које имају укупну површину једне парцеле орјентисане према стамбеним улицама. План показује велику практичност и размишљање како да се замисао о новом насељу спроведе у пракси баш кроз посебну пажњу која је посвећена парцелацији унутар блока.

У плану Пожеге (1832) улице имају приоритену улогу и повезане су са кружним главним тргом пречника 110 м. Блокови су дефинисани само својим спољашњим габаритима док се парцелација унутар њих планом није разрађивала. О томе сведоче постојеће парцеле које су постављене под углом у односу на улични фронт, мала ширина парцела и изузетно велика дубина. Велики број парцела има излаз на две улице. Може се констатовати да је геометрија јавних коридора једноставно преклопљена са постојећом парцелацијом претходно пољопривредног земљишта без посебне разраде парцела у складу са новим потребама урбаног насеља.

У плану Лознице (1833) примењена је схема са по две паралелне улице које се секу под правим углом и формирају квадратну форму која је намењена за трг. Парцеле око главног трга су правилне и под правим углом у односу на регулациону линију. Парцеле које нису наслоњене на главни трг делимично имају правилну форму а делимично су задржале претходну парцелацију.

У плану Рашке (1835) је концепција насеља заснована на централно постављеним тргом. У односу на њега све улице су или паралелне или управне. Трг се пружа кроз два квадратна блока и визуре сваке од улица се завршавају на централном тргу. Парцеле су правилне док су неправилне формиране само на оним местима где план није спроведен до краја.

У плану Лешнице (1836) примењена је идентична шема као у плану Лознице. По неправилној геометрији парцела се може закључити да није планом предвиђена (или је предвиђена а није спроведена што се такође дешавало).

³⁹ Мацура, В., (1983) *Урбано планирање у Србији 19. и 20. века*, Београд, стр. 33-34.

⁴⁰ Максимовић, Б., (1962) *Урбанизам у Србији*, Београд, стр. 113.

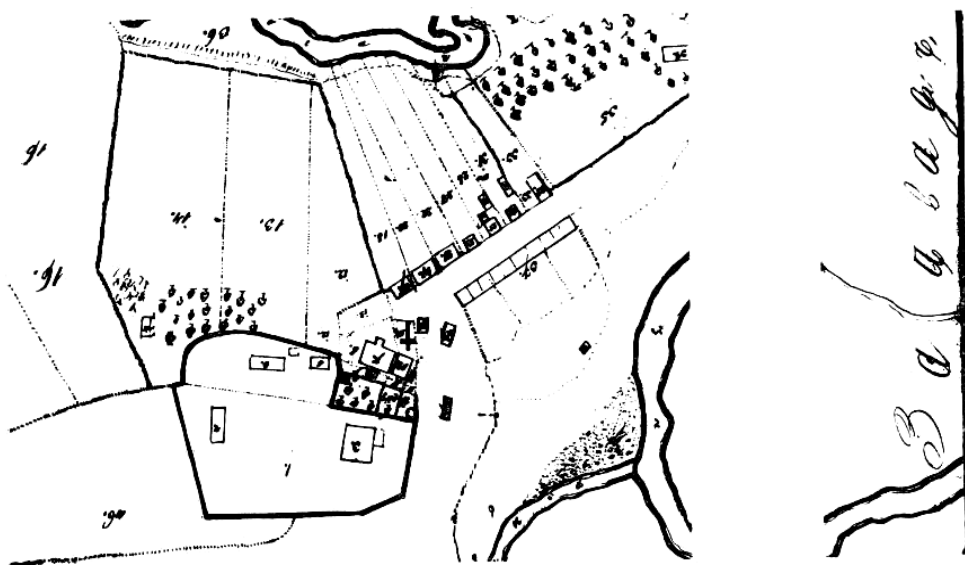
⁴¹ Кузовић, Д., (2013) „Трансформација урбаног развоја на примеру првог урбанистичког плана Ужица из 1863. године“ *Архитектура и урбанизам*, број 36, ИАУС, Београд, стр. 68-73.

У плану Алексинца (1838) већ постојеће насеље је артикулисано око две улице које се секу под правим углом. Углови блокова који на стају на такав начин су засечени под углом од 45° . Парцелација унутар тако формираних блокова је пажљиво разрађена: парцеле које су удаљени од главног трга имају велику дубину док парцеле близу трга имају нању површину како би се компензовала предност што се налазе на важнијем месту у насељу.

Карактеристика свих планова израђених до 1839. се састоје од централно постављеног трга око кога се развија саобраћајна мрежа насеља. Улице су под правим углом а блокови су правилне геометрије. Улице су ширине у складу са рангом. Парцеле унутар блокова су правилне код неких насеља а код неких насеља (судећи према постојећој парцелацији) или нису уопште формиране или нису спроведене мада су планом предвиђене. Планови оперишу са релативно малим бројем улица (Алексинац -2, Лозница и Лешница – 4, Пожега – 6, Рашка – 8) док величина блока варира и до неколико пута између највећег и најмањег.

Регулациони план Рогачице из 1839. године

План Рогачице је израђен 1839. од стране Јелисеја Вукајловића. Регулација насеља је покренута од грађана а не од државе јер су власници објеката тражили да се изврши „ушоравање“ насеља. Према речима аутора пре израде плана су већ биле саграђени неки објекти које није могао рушити како би регулисао насеље и они су свакако утицали на планско решење. Други утицај је извршила топографија терена која није омогућавала да се насеље слободно развије већ је морало да се формира у скученом простору између околних брда и речног корита. [Слика 2]

Слика 2. Урбанистички план Рогачице 1839. (аутор Јелисеј Вукајловић)

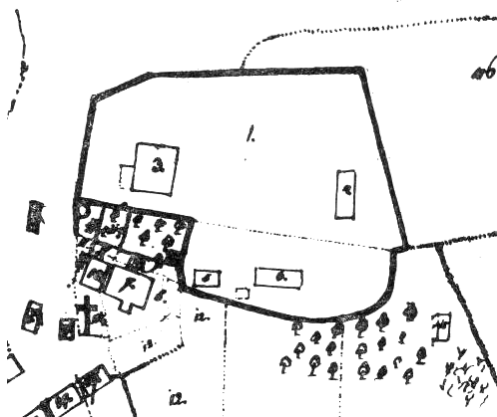
Облик насеља се не може прецизно дефинисати. Насеље је формирано око саобраћајнице која пролази кроз речну долину. Као јасна форма у насељу се једино истиче главна улица која малим делом има правилну геометрију, сви остали елементи насеља су неправилног облика. Додатни утицај на облик насеља је дала река које смањују расположиви простор за развој насеља.

Зоне у насељу се формирају на основу два саставна дела насеља: чаршије и простора око правитељственог дома. Чаршија је права деоница главног пута који води од Ужица ка Дрини и садржи са обе стране планиране објекте. Овај део насеља нема форму блока већ се простор улицом – чаршијом дели на два дела и парцеле се пружају на обе стране до речног корита. Простор око правитељственог дома такође нема јасну геометријску форму већ је настао као последица промене трасе пута и нема облик геометријски дефинисаног урбаног блока. [Слика 3]

Слика 3. Детаљ плана – пословна зона (чаршија)

Концепција насеља према планском решењу се заснива у низовима парцела које су постављене са страна саобраћајнице. У делу чаршије се налазе јасне границе јавног простора и омеђене су правилном регулацијом док у делу око јавних објеката не постоји јасна регулација. Оваква појава се може оправдати делом са топографијом терена и делом са природом и карактером јавних објеката који су грађени током 19. века. [Слика 4]

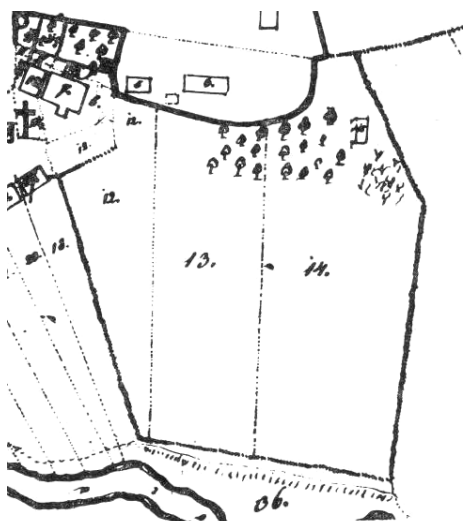

Слика 4. Детаљ плана – јавни објекти око Правитељственог дома

Распоред саобраћајница се заснива на главном путу који је и једина саобраћајница. Постојећа траса пута није јасно дефинисана на плану. Само у делу око чаршије улица има бочне границе. У делу где је планирано да се трасира преко постојећих ливада и воћњака није графички дефинисана.

Блокови у плану нису дефинисани због тога што планом нису одређене улице које су управне на главни сокак а са супротне стране уличног фронта се налази река која је узета као граница блока. Условно се као блок може сматрати простор између главне улице, речног корита са супротне стране и две велике парцеле намењене за јавне објекте. Он се састоји од шест веома дубоких парцела које према улици имају објекте постављене на регулационој линији. Блок који се налази са супротне стране улице има дефинисан улични фронт и назначене границе три парцеле. свака од три парцеле има по три волумена предвиђена за изградњу објеката. Са дворишне стране нема планирана улица као ни са обе бочне стране.

Парцелација је планом веома прецизно разрађена. Кроз парцелацију у плану могу се посматрати практични проблеми које је аутор плана имао на терену и које је хтео да предупреди планом. Парцеле у делу према чаршији имају малу ширину уличног фронта и велику дубину. Са уличне и бочних страна парцеле имају праву линију док према реци се завршавају како то захтева геометрија речног корита. Парцеле за јавне објекте су највеће и немају правилан облик. Нове парцеле, које настају цепањем постојећих пољопривредних парцела, су много веће него оне у чаршији. Највећи део парцела има четвороругаони облик док по неке имају облик троугла.

Слика 5. Детаљ плана – новоформиране парцеле на истоку насеља

Окућница и њен садржај се може анализирати на примерима објеката који се налазе у делу чаршије и то у њеном јужном блоку јер су ту пре израде плана већ били саграђени објекти или је почетља њихова изградња. Окућница се налази на парцели која са чеоне стране има улицу док са дворишне стране се наслања на реку. Главни објекат се налази на граници парцеле до улице док се помоћни објекти граде дуж једне од бочних страна парцеле. Занимљиво је да се помоћи објекти граде дуж западне границе парцеле чиме се смањује инсолација дворишта током хладних зимских месеци. Од седам парцела у овом блоку само су на две парцеле констатовани помоћни објекти. У довришном делу парцеле шта се налазило, може се само претпоставити на основу писаних трагова које је оставио Јелисеј Вукајловић у обазложењу плана (да мора свакој кућици мало баштице оставити). У средњем делу окућнице се налазила башта а у доњем воћњак, како је то пракса у већини окућница које је населило становништво из истог краја као и у Рогачици. [Слика 5]

Положај и особине објеката се може анализирати на основу графичког дела плана и пописа који је аутор, Јелисеј Вукајловић, начинио. У плану су забележени објекти на неким од локација. Према записнику стоји да од 40 плацева на 14 постоје изграђени објекти, у изградњи су била 4 објекта а 14 објеката је било у плану да се гради и имали су припремљен грађевински материјал. Објекти на парцели заузимају границу парцеле према улици. Својим габаритом заузимају део или целу ширину уличног фронта. Улаз на парцелу је са једне од бочних страна уличног објекта. Површина објекта је дата у квадратним стопама и површина постојећих стамбено-пословних објеката је 110, 120, 130, 150, 196, 264, 450 и 700 квадратних стопа. Објекти су начињени од чатме и покривени шиндром или каменом плочом.

На цртежу Рогачице из 1888., Феликса Каница, приказано је насеље са низом призменим и спратних кућа саграђених у традиционалном духу од чатме и покривених ћерамидом. Регулација улице је неправилна. У десном делу цртежа је приказан Правитељствени дом и још један објекат у дворишту начињен од дрвета и покривен дрвеном шиндром. Парцела је ограђена са дрвеном оградом. У даљини, на крају осовине улице, се види црква. Локација на којој је начињен цртеж се на основу плана може тачно прецитирати.⁴² [Слика 6]

Слика 6. Рогачица 1888. (цртеж Феликса Каница)

Распоред јавних објеката у насељу је заснован на стању затеченом пре израде плана. Правитељствени хан, мутвак, конак, школа, писарска кућа су распоређени по целом насељу и нису груписани на једном месту. У односу на водотоке насеље се налази у зони која је са две стране ограничена са речним и коритима потока. [Слика 7]

⁴² Каниц, Ф., *Србија – земља и становништво*, Београд, 1987., стр.

Слика 7. Рогачица – објекти и парцелација на дан 28.11.2012.

Закључак

Рогачица почетком 19. века није била значајно насеље. Простор је формиран крчењем шума и уређењем корита реке која пролазе кроз долину у којој се налази насеље. Пораст становништва је почео око 1833. када је формирано старо језгро насеља. Током 1838. власници објеката у насељу су писмено тражили да се изврши урбанистичка регулација насеља. Држава је послала свог чиновника Јелисеја Вукајловића који је 1839. израдио план који су усвојиле државне институције. Након усвајања плана сердар Јован Мићић је почео да продаје плацеве формиране планом. Тада су почели спорови између власника објеката у насељу и власника земљишта. Власници земљишта су тражили да им се исплати земља што су власници објеката прихватили.

Међутим, након неколико процена и великог броја расправа није дошло до договора странака око вредности која треба да се исплати за земљиште. Затим је понуђено да се купи земља у селу Својдруг (где се налази Рогачица) или у оближњем селу Пљесково (али нешто више него у Рогачици). Власници земље су најпре прихватили понуду, ушли у посед, али су се поново појавили са захтевом да им се врати земља у Рогачици. Како није било договора Намесништво је донео одлуку да се обуставе све активности на изградњи варошице у Рогачици. У том тренутку у насељу је било изграђено 14 објеката, 4 је било у изградњи. То је, за то време, велики грађевински фонд реализован као зачетак насеља. Одлука о урбанизацији Рогачице је повучена и требало је или да се надокнади земља или да се надокнаде објекти. Тако су спорови настављени дуго година након наредбе о престанку активности на формирању варошице. Током спорова као локација одакле би се надокнадила земља увек је фигури-

рало село Пљесково. Власници земље из Рогачице су увек одбијали локацију Пљесково, сматрајући је много неповољнијом. На месту Пљескова, 10 година касније, формирана је варошица Бајина Башта.

У урбанистичком смислу насеље је формирано на путу који води од Ужица ка долини реке Дрине и даље ка Београду и Босни. Регулациони план је кренуо од ограничења наметнутих постојећим стањем. На локацији је већ било изграђено 14 објеката тако да су они морали да буду уклопљени у планско решење. Концепцијски насеље је организовано око чаршије и центра правитељственог дома. Осовину насеља чини саобраћајница која пролази кроз долину. Облик насеља је неправилан и настао је под утицајем трасе пута и положаја речног корита који ограничава простор расположив за изградњу. Насеље је подељено у две зоне: зону чаршије и зону јавних објеката. Зона чаршије је правилно обликована и састоји се од парцела које се пружају од улице до речног корита у залеђу. Зона јавних објеката се састоји од простора око правитељственог дома у коме је планиран низ других објеката потребних локалној управи. Део јавних објеката је планиран и у зони поред пословног дела насеља. Парцеле су издуженог облика тако да су објекти на граници према јавној саобраћајници. Помоћни објекти на окућници се налазе дуж бочних страна парцеле. У дворишном делу парцеле се налази врт и воћњак. Објекти су површина од 110 до 700 квадратних стопа, правоугаоног су облика и саграђени од бондрука покривени са шиндром или каменим плочама, које карактеришу народно градитељство краја.

Урбанистичка искуства у Србији пре регулације Рогачице (1839), су имала традицију дугу око 12 година. У периоду од 1827. до 1839. регулисани су Пореч, Пожега, Лешница, Лозница, Рашка и Алексинац. Сви планови обраћају пажњу на детаље који требају да помогну његову релаизацију као што су парцелација и карактеристике улица. Главни урбанистички мотив су тргови који по правилу настају на раскрсницама саобраћајница који имају велики симболички и функционални значај у насељу. Рогачица није планом имала предвиђен трг испред јавних објеката. Вероватно је велика парцела око правитељственог дома имала улогу да касније буде артикулисана као трг.

Регулација насеља је добро урађена али оснивање варошице није успело. Разлога има више: нерешени имовински односи, помешаност интереса претставника власти с интересима насеља, злоупотреба утицаја државних чиновника и свештенства на становништво, промена династија у Србији, потенцијали локације у топографском и саобраћајном погледу итд. Као најважнији утицај испоставило се да су имовински односи. Вероватно су власници објеката рачунали да ће кроз урбанистичку регулацију приморати власнике земљишта да продају земиште које су им заузели. Занимљиво је да је као локација на којој је нуђена земља и која је увек одбијана као неповољна била село Пљесково на коме је касније настала Бајина Башта, просперитетна и напредна варошица западне Србије.

Литература:

1. Vujić, J., (1902) *Putšestvije po Srbiji*, knjiga 2, Beograd.
2. Živković, N., (1984) *Okružje užičko polovinom 19. veka*, Užice.
3. Ignjić, S., (1984) *Bajina Bašta i okolina do 1941.*, Bajina Bašta.
4. Kanic, F., (1987) *Srbija – zemlja i stanovništvo*, Beograd.
5. Kojić, B., (1970) *Varošice u Srbiji 19. veka*, Beograd.
6. Kuzović, D., (2014) Urbanistički plan Rogačice iz 1839“, u: *Izgradnja*, vol. 68, br. 7-8, str. 352-358, ISSN 0350-5421 = *Izgradnja*, UDK 711.4(497.11-15)1839“.
7. Kuzović, D., (2013) „Transformacija urbanog razvoja na primeru prvog urbanističkog plana Užica iz 1863. godine“ *Arhitektura i urbanizam*, broj 36, IAUS, Beograd, str. 68-73.
8. Maksimović, B., (1962) *Urbanizam u Srbiji*, Beograd.
9. Macura, V., (1983) *Urbano planiranje u Srbiji 19. i 20. veka*, Beograd.
10. Milićević, M.Đ., (1876) *Kneževina Srbija*, Beograd.
11. Pavlović, Lj., (1930) *Sokolska nahija*, Beograd.
12. Pantelić, D., (1936) *Vojonogeografski opisi Srbije pred Kočinu krajinu od 1783.-1784.g.*, Beograd.
13. Popović, R., (2009) Prilozi za biografiju Jeliseja Vukajlovića, *Spomenica Istorijskog arhiva Srem*, broj 8, Sremska Mitrovica, str. 102-116.

Порекло илустрација

1. Slika 1. Multisoft, *Užice nekad i sad*, Užice, 1997.
2. Slika 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. Živković, N., *Okružje užičko polovinom 19. veka*, Užice, 1984.
3. Slika 9. Ignjić, S., *Bajina Bašta i okolina do 1941.*, Bajina Bašta, 1984.
4. Slika 10. *Gugl Zemlja* (Google Earth), (pristupljeno 28.11.2012.).

SETTLEMENTS IN SERBIA BETWEEN URBAN AND LEGAL REGULATIONS: FOUNDATION OF BOROUGH ROGAČICA 1839-1858.

Summary: After the liberation, Serbian government administration began with reconstruction of settlement network. Border area of western Serbia, around Raca monastery, had no focal settlement. In 1839. group of residents of Rogacica wrote to state government requesting their small town to be systematically regulated. The state sent official Jelisej Vukajlovic, who developed urban plan of the settlement in 1839. Same year began the bidding for sale of newly formed plots. Property disputes over the ownership of land planned for new borough led to complete shutdown of interest in purchasing plots and settling. State now decided to suspend activities around foundation of the settlement and to form center of the district a few kilometers to the south, where today is small town Bajina Basta. Failure in founding of settlement did not discourage state administration. Experience and knowledge gained in Rogacica were successfully used in subsequent projects.

Key words: borough, Rogacica, urbanism, settlement foundation